

AZ ETNIKAI KONFLIKTUSOK TÖRTÉNETI HÁTTERE

Nagy tavak vidéke (Afrika): Ruanda, Burundi, Uganda, Kongó

Körülbelül 10–15 ezer éve, az Afrikában (is) lezajló „neolit forradalom” időszakában fölgyorsult a Szahara térségének, majd a vele szomszédos kisebb–nagyobb szubrégióknak, például az Arab-félszigetnek és Észak-kelet-Afrikának a kiszáradása. Ez az időszakonként „lökötető”, hol lendületesen előrenyomuló, hol mérsékeltbben visszavonuló természeti folyamat az emberi társadalmakban is – helyenként máig tartó – kényszerű mozgásokat indított el. (Például – egyebek között – az említett, térítő menti sivatagosodással párhuzamosan enyhébb lezajlású kiszáradás ment végbe, amelynek jóval északabbra eső területeken – Kínától a Duna–Tisza közéig – kibontakozó változata idézte elő a Kr. u. 1. évezredben megindult és több évszázadon keresztül végbement nagy eurázsiai népvándorlást, amelynek hullámain jutottak el a mi eleink is a Kárpát-medencébe.) Jelen tanulmányunk keretei között figyelmünk azonban elsősorban Afrika keleti, északkeleti részére összpontosul.

A Szahara és mindenkori peremvidéke felől különböző korokban döntően két fő irányban zajlottak, sőt helyel-közzel máig zajlanak a fentebb említetthez hasonló, változó intenzitású migrációs folyamatok. Többé-kevésbé megalapozott feltételezések szerint a nagy sivatag keleti részéből a Kr. e. 4–3. évezred folyamán húzódhatott a végleges kiszáradás elől a mai Egyiptom nyugati, Líbia déli, sivatagos vidékeiről, esetleg Csád és Niger legészakibb részeiből az akkoriban ott élt, főként legeltető állattenyésztéssel (szarvasmarha, kecske, juh, szamár) és kisebb jelentőségű földműveléssel (főleg kölesfélék) foglalkozó népesség a Nílus völgye felé. Ennek a „bevándorlásnak” egyes, merész gondolkodású mai kutatók az egyiptomi és a núbiai kultúra terén tulajdonítanak fontos szerepet.

Kiválasztott témánk szempontjából azonban a másik fő irány a déli, annak is a legkeletibb szakasza meghatározott jelentőségű. Ez a sztyeppe jellegű Szahel övezettől valamelyest délre elhelyezkedő keleti szubrégió a mai Szudáni Köztársaság és Etiópia déli tartományait jelenti. Innen valószínűleg a Kr. u. 1. évezred második felében indult meg a kedvezőbb adottságú területeken (pl. tavak és folyók völgyeiben) túlnépesedő, a kiszáradó vidékeken viszont a legelőiket fokozatosan elveszítő pásztornépek mozgása a tágabb térségek mai országai (Kenya, Uganda, Tanzania, Ruanda, Burundi és [Kinshasa] Kongó), illetve azok egymással határos peremterületei felé. Az érintett népcsoportok túlnyomórészt a Kelet-afrikai-árokrendszer ágait követték. Legnagyobb részük a Rudolf-

(Turkana-), Baringo-, Bogoria-, Nakuru-, Naivasha-, Magadi-, Nátron-, Manyara- és Eyasi-tót magába foglaló keleti, sekélyebb ágában, illetve annak mindkét oldalát övező peremhegységek szavannás környezeti adottságú felföldjén nyomult előre, a vidéket viszonylag gyéren lakó, vegyes gazdálkodású, zömmel *bantu nyelvű* népek és a *koiszan* (busmanid) jellegű maradványpopulációk földjein át, és elfoglalták a terület túlnyomó részét.

Foglalásaik azonban nem mindig bizonyultak időtállóknak. A terjeszkedő, túlnyomórészt (vagy kizárólag) legeltető állattenyésztéssel foglalkozó csoportok mindig a megélhetésük és fennmaradásuk biztosítására képesek, éppen legeltethető ligetes, füves, szavannás térségeket követték. Mások, akik rendelkeztek valamelyes földművelő hagyományokkal, de legalább minimális ismeretekkel, az esetek jó részében beolvadtak a nagyobb lélekszámú, vegyes gazdálkodást folytató, bantu nyelvű tömbökbe. Gondoljunk például arra, hogyan nyeltek el jelentős lélekszámú *ní-lusi*, illetve *kusita* nyelvű csoportokat a Kenya-hegy „szoknyáján” földműveléssel foglalkozó *kikujuk*, Kenya délkeleti részén élő, bantu nyelvű *kambák* vagy a Kilimandzsáró tanzániai oldalán megtelepedett, helyesebben jó féltucatnyi etnikumból az utóbbi kb. 300 év folyamán összekovácsolódott, kivételesen fejlett földművelésük mellett állattenyésztéssel és számottevő kézművességgel is foglalkozó *csaggák*.

Sajátos kivételt képeznek a jellegzetes asszimilációs tendenciák alól a Manyara- és az Eyasi-tó közötti, 1500–1800 m tengerszint feletti magasságban elhelyezkedő hegyvölgyes, dombos terepen megtelepedett, kusita nyelvű *iraku* csoportok. Ezek sem a szomszédos bantu, sem az őket gyakran szorongató, nemegyszer létükben fenyegető ní-lusi (*arusa*, *barabaig*, *mangati*, *maszai* stb.) népekkel nem olvadtak össze, de még a hosszú távon esetleg mindkét irányban érvényesülő asszimilálódáshoz vezető szimbiotikus kapcsolatokat sem építettek ki. Az elsősorban növénytermesztésre, állattenyésztésre, kézművességre és kereskedelemre támaszkodó vegyes gazdálkodásuk is nagyjából saját hagyományaiknak az új természeti környezethez való alkalmazkodása és arányaik megváltozása révén nyerte el máig működőképes szerkezetét, csupán kisebb–nagyobb, bár nem elhanyagolható részleteket kölcsönöztek más kultúrákból, és illesztettek be saját rendszerükbe.

A Kelet-afrikai árokrendszer hatalmas hegyvonulatokkal (Nyam-lagira, Ruvenzori, Virunga) övezett és nagy tavakat (Albert-, Edward-, Kivu-, Kyoga-, Tanganyika-tó stb.) magában foglaló nyugati ágát követve az *iraku* csoportok dialektusaival rokon, szintén kusita nyelveket beszélő pásztornépek nyomultak előre. Ebben a térségben azonban fejlett, bantu nyelvű népcsoportok által létrehozott államalakulatokat, jobb híján korai királyságoknak is nevezhető fejedelemségeket találtak. Egyes Afrika-kutatók ezt a – Nagy-tavak vidéke néven is ismert – régiót tekintik a bantu nyelvű népek Fekete-Afrika hatalmas középső és déli területeit érintő elsődleges, mások szerint másodlagos kirajzása térségének.

Ezekre a fejedelemségekre jelentős, számos endemikus és külső eredetű növényt termelésbe vont földművelés, kézművesség, csekélyebb jelentőségű állattenyésztés, valamint jól működő regionális cserekereskedelem volt jellemző. Elégé bonyolult, erőteljesen hierarchizált társadalomszervezetük az európaiakhoz valamelyest hasonlítható hűbéri renddel összevethető jellegzetességeket is mutatott. Bugandában például ilyen volt a *glthaka* néven ismert földbirtoklási rendszer.

A pásztorkodó *kusita* csoportok (amelyeket az általuk érintett területek déli részén [Ruanda, Burundi] *tuszi*, középtűt, főként a mai Uganda megfelelő vidékein, *hima* vagy *huma*, míg Kongó keleti határvidékén *banyamulenge* néven ismernek) szintén kifinomult társadalmi berendezkedéssel rendelkeztek. Rendszerük lényegében két ikerpilléren (korcsoportok rendszere és a harcosok e rendszer által generált szervezete) nyugodott. Legfontosabb feladata a javaik túlnyomó részét kitevő csordák és az emberek védelmét biztosító harcosok megbízhatóan fegyelmezett szervezeteinek létrehozása volt. A fegyverforgatók életkoruk szerint szerveződtek rendkívül összetartó csapatokba. A lehető legegyszerűbben megfogalmazva: azok az ifjak alkottak ilyen csoportokat, akik (megközelítően) egyszerre jutottak keresztül a felnőtté avatás átmeneti rítusán (*rite of passage*).

Ezek a jól szervezett és életmódjuk, foglalkozásuk követelményeinek megfelelően is mozgékony és harcias, kusita nyelvű népcsoportok fölébe kerekedtek és rá is telepedtek a térség bantu nyelvű földműves társadalmaira. A kétféle társadalmi berendezkedés szervező elvei összeforrottak, a fejedelemségek újjászerveződtek és megerősödtek, azzal a különbséggel, hogy a társadalom legfelső, uralkodó rétegét ettől fogva a kusita származású tuszi arisztokrácia (gazdasági, katonai és politikai elit) alkotta. Ennek létszáma töredéke volt az alárendelt helyzetbe kényszerített bantu nyelvű földművesekének. Először a két elit között jött létre sajátos együttélés: a tuszik elsősorban a katonai és a gazdasági főhatalmat tartották fenn maguknak. A politikai szervezetek kialakítását és működtetését megosztották a bantu nyelvű *hutu* (az elnevezés alapja a közbantu *-tu* 'ember' szótó) fejedelmi vezető réteggel. A vázolt hatalmi osztozkodás „melléktermékeként” kezdettől fogva csekély számú tuszi–hutu keveredésre, azaz vegyes házasságra is sor került.

A térség harmadik, lélekszámát tekintve csekély jelentőségű (kb. 5 százalék), rassz szerint is elkülönülő csoportját az itt általában *tua* (*twa*) néven emlegetett pigmeus közösségek alkotják. Őket tekinthetjük a térség legrégebbi népességének, őslakosságának. Sűrű erdővel borított, hegyes–völgyes lakóterületükre kezdetben sem a földműves, sem a pásztorkodó hódítók nem tartottak igényt. A későbbi túlnépesedés következtében meginduló erdőirtások azonban egyre szűkülő térbe szorítják vissza őket. Eredeti zsákmányoló, nagy területet igénylő életformájukat – egyebek mellett – emiatt adják föl napjainkban. Korábban erdei termékek szállítóiként, alkalmi feladatok elvégzőiként, mint szolgálónép kasztja kapcsolódtak be a társadalomba.

A tuszi irányítású fejedelemségekben státusszimbólumnak (is) számító nagy szarvú marhafajta (*bos antiquus?*) csordái jelentették a legnagyobb értéket, s ennél fogva a hatalom alapját is. A hatalmi pozícióba emelkedett pásztorok jószágaik jelentős részét *tartásra* gyakran kiadták hutu klienseiknek, miközben a tenyésztés monopóliumát megtartották maguknak. Az elődeik által kidolgozott és működtetett, valamint a helyi fejedelemségek adórendszerait összeolvastották, továbbfejlesztették, a hivatali apparátust megerősítették, a politikai hatalmat és a gazdasági erőt összpontosították. Így jött létre az az államszervezet, amelynek csúcán a szakrális király, a *mwami* helyezkedett el. Az ilyen helyzetű uralkodók elnevezése más népeknél eltérő lehetett (a hagyományos Buganda királyságban *kabaka*, számos szomszédos népcsoportnál *mtemi*, *m(v)angi* stb.). Az etnikai, történeti, kulturális és nyelvi szempontból eltérő két fő népcsoport fokozatosan sajátos kasztosodás útjára lépett. (Mindemmellett a felső „kaszt” kusita nyelve lassan háttérbe szorult, az uralkodói udvarban szakralizálódott, végül teljesen kiszorult a használatból.) A kusitát fölvaltató bantu nyelvek (*kinyarvanda*, *kirundi luganda* stb.) általánossá lettek, és ma az érintett országok, volt fejedelemségek területén a nemzeti nyelv, illetve köznyelv státusát élvezik.

Ez a kettős etnokulturális azonosságtudattal rendelkező, egymással sok tekintetben szemben álló érdekek által vezérelt, mégis szervezetenként egységes államalakulatokat alkotó társadalmi berendezkedés kezdetől fogva feszültségekkel volt terhes. Az alávetett hutuk részéről előfordultak lázongások, némely megszorításokkal szervezett fölkelésnek is nevezhető megmozdulások. Ilyenkor a tuszi harcosok jól szervezett és vezényelt csapatai általában keményen léptek közbe, és a mozgolódásokat kíméletlenül levertek, megtorolták. Ez a „libikóka játék”, amelyet legtöbbször a nílusi és kusita népek harcmódorára jellemző másodlagos jelenség, a nőrablás is kísért, szinte zavartalanul folytatódott a 16. és a 19. sz. között. Következésképpen némi antropológiai keveredésre is sor került, de a két nagy etnikai tömb magja lényegében megőrizte korábbi integritását.

Komolyabb változást a 19. század végétől kibontakozó európai (brit, belga, német) gyarmatosítás hozott magával. Fokozatosan megváltozott a hagyományos gazdasági rendszer. Eddig megszokott és a társadalom rendjét szilárdan meghatározó súlypontjai elmozdultak. Például az állattenyésztés gazdasági (a fejlett gyarmati rendszer idején főként külgazdasági) szerepe meggyengült, státusszimbólum-jellege lassan háttérbe szorult, miközben a növénytermesztés jelentősége megnőtt. Ugyanis főként a földművelésben meghonosított monokultúrák (például kávé, tea, dohány stb.) voltak úgy-ahogy értékesíthetők a külföldi piacokon, és juttatták eladóikat, illetve előállítóikat szerény haszonhoz. A tuszik túlnyomó többsége azonban eleinte nem vagy csak igen csekély mértékben tért át a földművelésre.

A hutu népesség számára ennek köszönhetően lehetővé vált nagyobb mennyiségű anyagi javak felhalmozása. Ahogy nőtt a hutuk gazdasági ereje és az ebből fakadó potenciális politikai befolyása, úgy gyengült a szakrális királyság intézmény(rendszer)e, az udvar politikai szerepe. A *mwami* uralma a gyarmati korszak kezdetén formálissá vált, új komprádor elit létrehozása által háttérbe szorult, végül teljesen megszűnt. Hasonló volt a helyzet a bugandai *kabaka* estében is. Bár a bugandai uralkodó dinasztia a mai napig fenntartja trónigényét az általános tiszteletnek örvendő mindenkori trónörökös számára.

Az 1916-ig tartott német gyarmati „uralom” Ruanda és Burundi fölött számos (gazdasági, katonai, környezeti, földrajzi stb.) ok miatt valószínűleg formálisnak, deklarációk szintjén megnyilvánulónak volt nevezhető. Az első világháború után az új (belga) gyarmati hatóságok már valós erővel láttak hozzá a birtokukba került területek és társadalmak „átszervezéséhez”. A fölemelkedő hutu réteget visszaszorították, a (bár korlátozott) politikai jogokkal rendelkező afrikai elit tagjait pedig szinte kizárólag a tuszik köréből válogatták ki. Mindennek következtében az évszázados történelmi ellentétek, a belőlük fakadó viszálykodással és feszültségekkel együtt, újult erővel nyomultak előtérbe.

A kettős (belső és gyarmati) kizsákmányolás ellenére a népesség túlnyomó részét (kb. 80 százalék a 15 százalék tuszi és 5 százalék *tua* pigmeus rétegekkel szemben) képező hutuk képesek voltak nem elhanyagolható értelmiségi réteg „kiizzadására”. Ezek az emberek egyre gyarapodó „ellenelitként” húzódtak meg a társadalmi-politikai élet felszíne alatt. Várták a megváltó pillanat eljövételét, mi több, készültek rá, sőt elő is készítették azt. A két közép-afrikai törpeállam (Ruanda és Burundi) ugyanazon a napon (1962. július 1.) nyerte el politikai függetlenségét. A gyarmati hatóságok mintegy varázsütésre léptek ki megszokott csendőrszerepükből, lényegében eltávoztak, és az etnikai, politikai téboly szelleme kiszabadult a palackból.

Bármilyen formálisan demokratikus parlamentáris rendszer lép ugyanis életbe, és bármilyen tiszta (sőt minél tisztább) választásokat tartanak, azoknak a fentebb említett etnikai arányok következtében egyetlen valószínű eredménye lehet: a hutuk győzelme. Ez természetesen be is következett. A sok emberöltőnyi elnyomás miatti gyűlölet rázúdult az uralmi pozícióját elveszített tuszi kisebbségre. Hiába alkották ők a hadsereg és a többi erőszakszervezet túlnyomó részét, valamint a tisztai állomány csaknem egészét, a felbőszült tömegek által rájuk zúdított hatalmas nyomás előtt meg kellett hátrálniuk. Egy (előre beláthatatlan) időre megfélemezhetetlennek tűnő hutu rémuralom következett. Ennek közvetlen előzményét a tuszi uralom ellen 1959-ben kirobbant hutu fölkelés jelentette, amelynek eredményeképpen lényegében megszűnt a monarchia. V. Kigéri király udvartartásával és tuszik sok tízezres tömegével együtt elmenekült az országból.

A menekültek és az őket több hullámban követő emigránsok legnagyobb részét az északi szomszéd, Uganda fogadta be. Népesebb csoportok húzódtak át Kongónak a rokon *banyamulenge* népcsoport által lakott területeire, illetve azok szomszédságába. A Burundi és Tanzánia felé irányuló kivándorlás ehhez képest elenyésző mértékű volt. Ennek fő okai abban rejlenek, hogy a déli szomszéd Burundiban, bár némileg tompítottabb formában, nagyon hasonló volt a helyzet, míg Tanzánia gyakorlatilag (kevés és válogatott kivételtől eltekintve) elzárkózott a menekülők befogadása elől. A későbbiek során az ugandai emigrációnak lett meghatározó szerepe az események alakításában. A frankofon Ruandával szemben ott egy angol nyelvű és brit hagyományokkal rendelkező országban kaptak erkölcsi és anyagi támogatást, s ami a legfontosabb: lehetőséget soraik rendezésére, szervezeteik (egyebek mellett katonai kontingensek) létrehozására, fölfegyverzésére.

Ennek folyamányaként, a megfelelő pillanatban (legalábbis bizonyos mértékig) idegenként tértek vissza hazájukba, és így is fogadták őket. Az első emigráns hullámok gyermekei már külföldön születtek, és ott is nevelkedtek fel. Más mentalitást, a hazájukban uralkodóktól merőben eltérő attitűdöket mondhattak magukénak és követtek. A francia nyelvű Kongó területén megtelepedett emigráció képviselőinek jelentős része afféle „ingajáratot” létesített Ruanda és Burundi határain keresztül. Ezek az erők nagy szerepet játszottak a Laurent Desiré Kabila által vezetett kongói fölkelés sikerében, ma pedig készen állnak arra, hogy támogassák szülőföldjük számukra kedvező törekvéseit. Elsősorban azokat, amelyek arra irányulnak, hogy az utóbbi évek megrázó sokkjai után lassanként talpra álló Ruanda álmokat dédelgethessen arról, hogy a térség regionális katonai középhatalmává válhasson.

E pillanatban eddig terjed az etnológus, a botcsinálta történész kompetenciája. Fekete-Afrika ilyen és sok tekintetben hasonló, más vonatkozásokban jelentősen eltérő feszültségeiről, konfliktusairól, vallási vagy etnikai villongásairól, háborúiról és békéiről szóljanak inkább a nevezett témákhoz szorosabban kapcsolódó társdiszciplínák képviselői.

(*Korunk*, 8. szám, 2005. augusztus, ...-... old.)

Irodalom

BEATTIE, J.

1960 *Bunyoro. An African Kingdom*, New York – London.

DALLAIRE, R.

2003 *Shake hands with the devil*, Random House, Canada.

EPSTEIN, H.

1971 *The Origins of the Domestic Animals of Africa*, 1–2. köt., New York.

- FAGE, John – TORDOFF, William
2004 *Afrika története*, Budapest, Ozirisz Kiadó, 553 old.
- FUKUI, K. – TURTON, D. (eds.)
1979 *Warfare among the East African herders*, (1–13), Osaka.
- FÜSSI NAGY Géza
2002 Szamburuk, *Élet és Tudomány*, LVII, 27, 851–855. old.
- GRAY, R.
1963 *The Sonjo of Tanganyika*, London.
- MBOKOLO, E.
1992 *L'histoire d'Afrique noire*, Párizs.
- MTV2 – Záróra, 2004. ápr.
- MTV2 – Záróra, 2004. nov. 16.
- ROSCOE, J.
1922 *The Soul of Central Africa*, London.
- SELIGMAN, C. G.
1957 *Races of Africa*, London.
- SPEAR, T. – WALLER, R. (eds.)
1993 *Being Massai*, Oxford.